

Репецький Василь Миколайович
професор, завідувач кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені Івана Франка

**ПИТАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ
ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЙ ЗАГАЛЬНОГО
ТА ЕФЕКТИВНОГО КОНТРОЛЮ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ**

Проблема ефективності застосування норм міжнародного права завжди знаходилась у центрі уваги юристів-міжнародників. Найбільш затребувана суспільством вона буває під час кризових ситуацій, особливо при здійсненні таких дій з боку певних держав, як «анексія», «окупація», захопленні окремих територій сусідніх держав. Зазначена тема наукового дослідження привертала увагу як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, серед яких слід виділити Андрейченко С. С., Василенка В. А., Гнатовського М. М., Гутника В. В., Задорожнього О. В., Лукашука І. І., Іглтона К., Кассезе А., Кроуфорда Дж. та інш.

Необхідно наголосити на тому, що одностороннє захоплення території однієї держави іншою (анексія), навіть при відсутності збройного опору, не може трактуватися в якості законного способу набуття території. Навіть при повній окупації міжнародне право не визнає належність такої території державі-агресору та надає такій території статус окупованої. Міжнародно-правове регулювання режиму на окупованих територіях здійснюється згідно Гаазьких конвенцій 1907 року, Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них 1977 року.

Положення Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни встановлюють відповідальність держави-окупанта за дотримання правопорядку на окупованій території, зокрема, щодо забезпечення функціонування судової системи та дотримання прав людини стосовно всіх осіб, що знаходяться на окупованій території [1]. Але при цьому, конкретний адміністративний контроль щодо окупованих територій Четвертою конвенцією не врегульовано й відповідно він залишається на розсуд держави-окупанта. Дещо в загальних термінах сформульовані положення й Додаткового протоколу 1 щодо правового та адміністративного режиму окупованих територій [2].

Таку ситуацію можна пояснити тим, що наведені вище акти покликані врегульовувати питання права війни, а не правові режими територій. Разом з тим, навіть на підставі цих формулювань можна встановити загальний обов'язок держави-окупанта підтримувати належний правопорядок на окупованій території. Це стосується передусім забезпечення основних прав людини, закріплених у міжнародних договорах.

В певних випадках територіальний контроль з боку окупаційної держави може здійснюватись не безпосередньо її силами, а через маріонетковий уряд або інший підконтрольний їй місцевий орган влади [3, с. 102]. Такі відносини між місцевою владою і силами іноземної держави можуть бути різними за своєю напруженістю, демонструючи при цьому відповідний взаємний вплив, а також ступінь узгодженості дій при прийнятті рішень. З цього приводу Міжнародний трибунал для колишньої Югославії розробив критерій «загального контролю». Ця концепція була підтримана відомими юристами-міжнародниками, зокрема, А. Кассезе, Дж. Грибель, М. Плюккен, М. Спінеді та ін. Було визнано, що окупація має місце, коли держава здійснює «загальний контроль» над представниками місцевої влади, які насправді здійснюють «ефективний контроль» над певною територією [4]. Наочним підтвердженням реалізації цієї концепції була ситуація в Нагірному Карабасі, де Азербайджан не спроможний був здійснювати свій суверенітет на цій території після збройного конфлікту з силами, які виступили за вихід зі складу республіки (і були підтримані збройними силами Вірменії). Управління цією територією на практиці (ефективний контроль) здійснювалося урядом «Республіки Нагірний Карабах», яка була проголошена 6 січня 1992 року, котру так і не визнала жодна держава. Територія цієї самопроголошеної республіки знаходилась у підпорядкуванні Вірменії, яка здійснювала загальний контроль. Причому, роль Вірменії не обмежувалась присутністю її військового контингенту на території РНК. Вона приймала активну участь в організації, координації та плануванні дій влади, що була встановлена в Нагірному Карабасі. Отже, можна стверджувати, що ця територія знаходилась *de facto* під окупацією [5].

Наявність критерію, який визначає «опосередковану» окупацію (бу гроху), в якій здійснюється загальний контроль,

виступає тим самим критерієм, котрий відповідає визначенню того, чи є внутрішній конфлікт інтернаціоналізованим. В обох наведених випадках можна вести мову про оцінку ступеню контролю, який здійснюється державою над певною групою або органом на території іншої держави. Виходячи з вищенаведеного можна стверджувати, що підставами для застосування міжнародними судовими органами концепцій загального та ефективного контролю виступають порушення норм міжнародного права державами на території інших держав. Необхідною умовою для того, щоб суд звернувся до вищеназваних концепцій є те, що держава-порушник не окупує територію іншої держави з формального боку, і вони не знаходяться у стані війни відповідно до норм права Гааги. Це означає, що держава може здійснювати воєнні дії проти іншої держави, не визнаючи цього факту офіційно.

Відповідно, правовими наслідками застосування згаданих концепцій в межах судового розгляду може стати відповідальність держави за порушення норм МГП, права прав людини та основних принципів сучасного міжнародного права. За таких обставин держава може бути визнана агресором і до неї можуть бути застосовані відповідні обмеження. Переконливим доказом цього є практика застосування концепції загального контролю у діяльності ЄСПЛ. Зазначена проблема гостро поставала у випадках, коли права людини були порушені на території, що не знаходилась під контролем власної держави. Так, у справі Ілашку та інші проти Молдови та Росії ЄСПЛ вказав, «що здійснення юрисдикції – необхідна умова для того, щоб Договірна держава могла бути визнаною відповідальною за діяння, які їй присвоюють, що дає підстави для твердження про порушення прав та свобод, які зазначені у Конвенції» [6]. Позивачі були ув'язнені місцевою владою «Придністровської Молдовської Республіки» одразу після проголошення нею про відокремлення від Молдови за «антирадянську пропаганду» і були засуджені до смертної кари. Заявники стверджували, що влада Молдови повинна нести відповідальність за порушення їх прав, оскільки вона не вжила відповідних заходів для зупинення порушень їх прав. Вони зазначили, що Російська Федерація також має розділити цю відповідальність, оскільки територія Придністров'я фактично знаходилась під контролем Росії через

розташування там військових частин та військового обладнання, а також підтримці, що надавалася сепаратистам. Суд погодився з цими аргументами. Окрім цього, суд зазначив, що Росія досі не вивела усі війська з території Молдови, тим самим порушуючи свої зобов'язання, які Російська Федерація взяла на себе на самітах ОБСЄ у 1999 та 2001 роках, і яка надалі продає зброю владі Придністров'я з порушенням досягнутих домовленостей. ЄСПЛ визначив, що «Придністровська Молдовська Республіка» залишається під ефективним керівництвом чи принаймні, під вирішальним впливом Росії і у будь-якому разі вона вижила завдяки військовій, економічній, фінансовій та політичній підтримці, що надається Росією. На цій підставі суд визнав Російську Федерацію винною за поведження із заявниками, яке вчинила місцева влада Придністров'я [6]. Цей судовий прецедент є дуже повчальним для нашої вітчизняної правової системи, оскільки вона в перспективі не омине таких звернень до ЄСПЛ з боку громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях.

З огляду на питання, які досліджуються у цій статті, важливо виділити справу Грузія проти Росії у Міжнародному Суді ООН щодо порушення Конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації. Хоча суд відмовив у розгляді справи, посиляючись на відсутність у нього юрисдикції, судові документи засвідчують, що Грузія у своїх аргументах посилалася на концепцію ефективного контролю. Це проявилось в тому, що Грузія вимагала від РФ «негайно зупинити та в подальшому утриматись від дискримінаційних порушень прав людини щодо етнічних грузинів, включаючи атаки на цивільних осіб, цивільні об'єкти... на територіях Південної Осетії та Абхазії, які знаходяться під окупацією та ефективним контролем Російської Федерації [7].

У своїй доповіді щодо конфлікту у Грузії міжнародна організація Human Right's Watch підкреслила, що «міжнародне гуманітарне право розглядає Росію як окупаційну владу, де російські сили здійснюють ефективний контроль над територією Грузії, в тому числі, в Південній Осетії та Абхазії без відома або згоди Уряду Грузії» [8]. Аналогічну думку висловила Елізабет Уїлмшурст у своїй публікації «Міжнародне право та класифікація конфліктів», в якій вона, аналізуючи ситуацію в Грузії, також застосувала концепцію загального та ефективного контролю.

Але при визначенні такого конфлікту вона підкреслює, що «для того, щоб відповісти на це питання, необхідно, по-перше, визначити, в якій мірі Росія здійснює загальний контроль над південно-осетинськими силами таким чином, щоб можна було стверджувати, що вони діяли в якості *de facto* агентами Росії». В кінцевому підсумку вона приходить до висновку, що існують два паралельні конфлікти: неміжнародний збройний конфлікт, що межує у тандемі з міжнародним збройним конфліктом [9, с. 357].

Таким чином, можна підвести підсумки вищевикладеному. Існує кілька сфер дії міжнародного права, де можуть бути застосовані концепції ефективного та загального контролю. Це можливо при кваліфікації збройного конфлікту і визначенні відповідної групи норм МГП, які необхідно застосовувати. З іншого боку, це група норм у сфері міжнародного права прав людини, щодо яких є достатньо переконлива практика ЄСПЛ та його висновки про те, що порушником прав людини є держава, яка здійснює загальний та ефективний контроль над територією, над якою інша держава не здійснює своєї влади.

Джерела:

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_199/page.
3. The Manual of the Law of Armed Conflict / United Kingdom Ministry of Defence. Oxford: Oxford University Press, 2004. 159 p.
4. Prosecutor v. Blaskic. Case No. IT-95-14-T / International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. 2000. 59 p.
5. Resolution 884 / UN's Security Council. – New York, 1993. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/631/20/PDF/N9363120.pdf?OpenElement>.
6. Ilaşcu and others v Moldova and Russia / The European Court of Human Rights. 2004. URL: http://www.rulac.org/assets/downloads/CASE_OF_ILASCU_AND_OTHERS_v_MOLDOVA_AND_RUSSIA.pdf.

7. Request for the indication of provisional measures of protection submitted by the Government of Georgia / ICJ. The Hague, 2008. URL: <http://www.icj-cij.org/docket/files/140/14663.pdf>.
8. Georgia/Russia, Human Rights Watch's Report on the Conflict in South Ossetia. URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/georgiarussia-human-rights-watches-report-conflict-south-ossetia>.
9. Wilmschurst E. International Law and the Classification of Conflicts / Elizabeth Wilmschurst. Oxford, 2012. 568 p.